

Adam Langenberg - *Een Stoute Ondernemer*

verslag van een zoektocht

naar

recht en waarheid

rond

***Adam de Putter* Langenberg**

Adam Langenberg - *Een Stoute Ondernemer*

Jaap C. Riemens

voor Neke

eerste druk

april 2016

tweede verbeterde druk

oktober 2016

© Jaap C. Riemens, 2016, Les Buteaux (France).

ISBN 9789402138702

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author

Inhoud

<i>Woord vooraf</i>	7
<i>Bronnen en literatuur</i>	10
<i>Gebruikte afkortingen</i>	11
<i>Inleiding</i>	12
<i>Adam Langenberg tot 1788</i>	15
1 Van de mogelijke wieg	16
2 Studeren en werken.....	20
3 De vrouw en de dochters van Adam	28
<i>Adam Langenberg en zijn vicarie</i>	30
4 <i>Adam de Putter</i> Langenberg	31
5 De vicarie van Willem Nanne	36
6 De strijd van de familie Langenberg om de vicarie	45
7 Een ingewikkelde briefwisseling.....	51
<i>Anderen over Adam Langenberg</i>	59
8 De schrijver over de schoolmeester	60
9 Rückwärts lebend	70
10 Rijssense vroomheid en Gods genade	74
11 Anderen over Belcampo en Langenberg.....	78
<i>Het gedicht over Adam Langenberg</i>	84
12 De tekst en het dialect.....	85
13 Van sjezen naar wegwezen!	96
14 Wie is de dichter?	111
15 Hoe is het gedicht ontstaan?	116
<i>Adam Langenberg en dominee Cramer</i>	119
16 Pasen 1789: wat is er echt gebeurd?	120
17 De dominee tegenover de voorzanger.....	127
18 De schaduw van de dominee.....	135
<i>Het optreden tegen Adam Langenberg</i>	140
19 De kerkenraad hoort en besluit	141
20 De aanklacht tegen ds. Cramer.....	153

21	De magistraat wikt en weegt.....	159
22	Het oordeel van de classis.....	166
23	Het standpunt van de collatoren.....	172
	<i>Schoolmeesters in Rijssen</i>	181
24	Schoolmeesters (tot ca 1700).....	182
25	Schoolmeesters (tot 1788).....	186
26	En dan komt Adam Langenberg.....	193
27	Instructies voor Langenberg en Elsinga.....	200
28	De drie meesters Van Wijngaarden.....	208
	<i>Adam Langenberg als koster en voorzanger</i>	211
29	De custos van de Rijssense kerk.....	212
30	De voorzanger in de Schildkerk.....	221
	<i>Gaf Adam Langenberg bijnamen?</i>	225
31	Hoe komt Rijssen aan de bijnamen?.....	226
	<i>Adam Langenberg wil (toch) dominee worden</i>	232
32	Het devies van Adam Langenberg.....	233
33	Het advies van een dominee.....	237
34	Smeekbede van Adam Langenberg.....	243
35	'een medewerker van uw genoegen'.....	249
	<i>Adam Langenberg vanaf 1792</i>	253
36	De zonen van Adam.....	254
37	Het legaat voor Adam Langenberg.....	260
38	... tot het zekere graf.....	264
	<i>Naschrift</i>	266
	<i>Bijlagen</i>	268
1	Genealogie Joost de Putter (fragment).....	268
2	Genealogie Hendrik Langenberg (fragment).....	275
3	Verwantschap Langenberg en Josua Truppel.....	288
4	Schema beroepen families Van Wijngaarden.....	289
5	Het schoolmeestersreglement, 1666, 1706.....	291
6	Te vinden bij de Oudheidkamer Twente.....	295
	<i>Eindnoten</i>	296

Woord vooraf

Vaak is me de vraag gesteld voor wie ik dit boek heb geschreven en vooral *waarom* ik hiermee bezig wilde zijn. Het is begonnen met het schrijven van mijn autobiografie. Ik woon in Frankrijk en kijk terug op een soms behoorlijk heftige periode van mijn leven en op wat mijn leven in Nederland (in sterke mate) heeft beïnvloed. Hierbij speelden de kerken een belangrijke rol. Naast mijn baan als archivaris heb ik de kerken mogen dienen via pastoraat en preekstoel, mijn twee P's. Het was een periode die me soms deed denken aan Adam Langenberg uit Rijssen. Hij werd in 1788 benoemd tot adjunct-schoolmeester, voorzanger en adjunct-koster te Rijssen. De geschiedenis leert ons dat hij deze beroepen heeft uitgeoefend, maar vooral dat hij ernaar streefde iets anders te worden: *dominee*.

Als 'prekende stadsarchivaris', zoals de regionale krant destijds schreef, voltooide ik in 1985, vijf jaar na mijn vertrek uit Rijssen, het boek *Rijssen door de eeuwen heen* (2). In dat boek is een hoofdstuk gewijd aan Adam Langenberg die in 1789 op eigen houtje de preekstoel van de Schildkerk te Rijssen beklom en het kerkvolk toesprak. Nu is de tijd gekomen die publicatie te onderbouwen en af te ronden. Zo is dit boek tot stand gekomen.

Het is een ware zoektocht geworden door vele bewogen jaren van het leven van Adam Langenberg. Belangrijkste vraag hierbij was en is: als we zoeken naar recht en waarheid rond deze Rijssenaar, is dat dan gelukt? De lezer mag het antwoord geven. Ikzelf ben gefascineerd geraakt door de capriolen van de man en door het tijdsbeeld dat vanzelf ontstond en dat ik min of meer beschouw als noodzakelijke informatie om werkelijk recht te doen aan Adam Langenberg!

De citaten uit de Bijbel komen uit de taal van die tijd, de Statenvertaling. De geciteerde psalm is uit de berijming van 1773.

Ik heb zoveel mogelijk de transcriptieregels gehanteerd zoals ik die 'in het vak' gewend was te gebruiken: de *ij* alleen als *ij* schrijven als deze ook zo wordt uitgesproken, anders een *y*; geen hoofdletters waar wij die ook niet zetten; voluit schrijven wat is afgekort (natuurlijk met enkele uitzonderingen) en de interpunctie aanpassen aan wat nu gebruikelijk is. Citaten uit boeken zijn overgenomen zoals ze in druk verschenen zijn.

In dit boek heb ik zowel eind- als voetnoten gebruikt. Ik heb lang gearzeld of ik dit doen moest, maar voor een goed begrip van de woordenschat uit de achttiende eeuw en eerder of later, leek het mij op z'n plaats die 'vreemde' woorden van een voetnoot te voorzien en niet van een eindnoot en evenmin tussen haakjes in de tekst zelf.

De familienaam Langenberg komt ook voor als Langenbergh of Langeberg. Als het geen citaat betreft, heb ik gekozen voor de meest voorkomende spelling van de naam: Langenberg. Datzelfde geldt ook voor het weergeven van namen van personen: Gerdyne en Geurdina kunnen dan ook dezelfde persoon zijn. Ook hier heb ik gekozen voor de meest voor de hand liggende schrijfwijze.

Het *Rijssense* dialect – of is het toch *Twents*? – zal niet voor iedereen duidelijk zijn. Maar teksten omzetten in hedendaags Nederlands doet de schrijver die geciteerd wordt te kort. Bovendien raken we dan de charme van het dialect kwijt. Ik volsta met een toelichting in een voetnoot waar dat nodig zou kunnen zijn.

Op het laatst kreeg het verhaal een onverwachte wending door de informatie die boven tafel kwam via het lijvige boek van Anneke Bol-Sluurman, *De geschiedenis van de familie Biemond*. Door die informatie, aangevuld met op het internet te koop aangeboden archiefstukken, moest ik diverse hoofdstukken volledig veranderen. Indien mogelijk heb ik de gegevens uit dat boek verbeterd en aangevuld. Zo groeide de *lokale geschiedenis* rond Adam Langenberg uit tot een *landelijke historie*.

Dankwoord

Aan veel mensen ben ik dank verschuldigd. Niet in het minst aan degenen die hun kennis over de historie van Adam Langenberg beschikbaar hebben gesteld. De eerste die ik in dit verband noem is Gerrit Kraa. Hij kent het oude Rijssen en de streektaal als geen ander. Hij wist ook de kalmte te bewaren toen ik me erg enthousiast met een nieuwe vondst met betrekking tot Adam Langenberg bij hem meldde. Verder voorzag Gerrit Dannenberg mij van antwoorden op vragen over het Twents, het Rijssens en zette me af en toe weer met beide benen op de grond als het ging over de totstandkoming van dit boek. Ook anderen hebben zich daarna beziggehouden met de gebeurtenissen rond de hoofdpersoon uit dit boek. Vooral via Henk Smit, archivaris van de Hervormde Gemeente van Rijssen kreeg ik die informatie. Hij stelde tijd en informatie beschikbaar en beantwoorde vele vragen. Het hielp me het *hele verhaal* op tafel te krijgen.

Veel dank ook voor de medewerkers en vrijwilligers van de Oudheidkamer Twente. Ze hebben me geholpen de op het internet gevonden informatie om te zetten in digitale teksten en mij die toe te sturen. Toen bleek dat er ook archiefmateriaal over Adam Langenberg tevoorschijn kwam uit Den Haag, kreeg ik van Francisca Koot-Lever van het Haags Gemeentearchief meer dan alle steun en antwoorden op mijn vele en soms ingewikkelde vragen. In hun kielzog noem ik ook de archiefinstellingen van Haarlem, Zwolle, Nijmegen, Leiden en Utrecht. In Haarlem, de plaats waar Adam Langenberg is overleden, kon ik vaak een be-

roep doen op één van de gidsen van de St. Bavokerk, Fanda van der Steenstraten, om gegevens na te trekken. Zeer waardevol!

De collega's uit mijn verre werkzame verleden in het Deventer archief, waar het classicaal archief van de Hervormde Kerk berust, hebben mij adequaat voorzien van de gegevens die ik zocht. De gemeente Rijssen-Holten bedank ik graag voor de vlotte medewerking. In een nieuw stadhuis kon ik mijn oude werkplek weliswaar niet meer vinden maar wel de oude en vertrouwde documenten (opnieuw) raadplegen. Ook zij die – bijna op afroep – beschikbaar waren om paleografische knopen te ontwarren of Latijnse afkortingen op te lossen, wil ik bedanken. Zij hebben me geholpen vreemde puzzels en merkwaardige constructies uit teksten zo te laten klinken dat ze toegankelijker en begrijpelijker zijn geworden. Verder bedank ik iedereen die toestemming gaf om beeld- en tekstmateriaal beschikbaar te stellen.

Aan Sjoerd Galema, Ria Gresnigt, Wim de Klerk, Gerard van Manen en Ger Molderink vroeg ik kritisch naar tekst en verhaal te kijken. Bijzondere dank ben ik verschuldigd aan Kees de Kruijter. Met hem wisselde ik regelmatig van gedachten over het manuscript. Ik kreeg veel goede adviezen. Helaas overleed hij op 29 september 2014, een lege plaats achterlatend bij zijn vrouw en kinderen, familie en vrienden. Met allen heb ik gedurende vele uren Adam Langenberg besproken. Aan de hand van hun vragen en suggesties – dank daarvoor – kon ik mijn zoektocht naar recht en waarheid ondernemen en afsluiten.

Graag spreek ik ook mijn grote dank en waardering uit aan Gerrit Dannenberg, Gerrit Kraa en Gerrit ten Wolhuis. Ze stelden me in staat aanvullende informatie in te passen in het manuscript, zeker ook waar het ging om foto's en afbeeldingen. Het boek is er niet grootschalig mee gesierd, maar is wel leesbaar geworden door de opgenomen afbeeldingen. Ik wil ook Henk Roosink bedanken voor zijn toestemming afbeeldingen van hem op te nemen (omslag en blz. 26)

Ik heb veel aan bovengenoemde mensen te danken, maar zonder mijn vrouw Neke was het boek er niet gekomen. Zij gaf me alle tijd en ruimte om aan dit project te werken en het te voltooien. Mijn dank is groter dan woorden kunnen zeggen. Ik draag het boek dan ook met liefde aan haar op!

Bronnen en literatuur

Bronnen

- Archief Hervormde Gemeente Rijssen (Schildkerk)
- Archief Classis Deventer der Nederlandse Hervormde Kerk
- Archief Gemeente Rijssen-Holten
- Archivalia Oudheidkamer Twente
- Archief Haags Gemeentearchief
- Archivalia die op internet zijn gepubliceerd

Literatuur

Volledige titels:

Belcampo, *Luchtspiegelingen. Alle verhalen.* (Amsterdam 1963)

A.J.J. Bol-Sluurman, *De geschiedenis van de familie Biemond.* (Alphen a/d Rijn 2011)

J.H. Bruger, *Gezinsklapper Rheden en Rozendaal* (PDF-bestand)

G. Dannenberg (e.a.), *Vensters op Rijssen.* (Rijssen 2013)

G.J.H. Dijkhuis, *Twents in woord en gebruik.* (Borne 1981)

H. de Goeijen, *Rijssen in oude ansichten, deel 2.* (Zaltbommel 1976)

H. de Goeijen, (e.a.), *Kent u ze nog ... de Riessnders.* (Zaltbommel 1987)

Havezate Krabbels, driemaandelijkse uitgave van de Stichting Rijssense Musea; naam in 2007 gewijzigd in *Havezate-Kroniek*. (Rijssen 2003-...)

H.W. Heuvel, *Gids voor Twente.* (Doetinchem 1923)

J.A. Jolles, *Mooi Twente: Rijssen.* In: *Wandelingen door Nederland – Overijssel, deel III.* (Arnhem 1928)

G. Kraa, *De schrijver Belcampo en 't oale Riesn.* In: *Jaarboek Twente 1991, 67-76*

B.N. Leverland, *St. Pancras op het Hogeland.* Kerk en kapittel in Leiden tot aan de Reformatie. (Hilversum 2000)

Geciteerd als:

Belcampo, *Luchtspiegelingen*

Bol, *Familie Biemond*

Bruger, *Gezinsklapper*

Dannenberg, *Vensters*

Dijkhuis, *Twents in woord en gebruik*

De Goeijen, *Ansichten 2*

De Goeijen, *Riessnders*

Havezate-Kroniek

Heuvel, *Gids Twente*

Jolles, *Mooi Twente*

Kraa, *De schrijver Belcampo*

Leverland, *St. Pancras*

F.G.H. Löwik, <i>De Twentse Beweging. De strijd voor Modersproake en Eigenheid.</i> (Groningen 2003)	Löwik, <i>Twentse Beweging</i>
W. Otten, Jan Harmen Cramer (1741-1813) een patriotten-dominee te Rijssen. In: <i>De hoeksteen – tijdschrift voor vaderlandse kerkgeschiedenis</i> , 1978. 114-118	Otten, <i>Jan Harmen Cramer</i>
J. Riemens, <i>Rijssen door de eeuwen heen</i> , 1 en 2. (Rijssen 1980, 1985)	Riemens, <i>Rijssen 1 of 2</i>
J. Riemens, <i>Rijssen stad van heden en verleden.</i> (Rijssen 1981)	Riemens, <i>Stad van heden en verleden</i>
J.C. Riemens en W.L.A. Roessingh, <i>Inventaris van het oud-archief der gemeente Rijssen.</i> (Rijssen 1983)	Riemens, <i>Inventaris Rijssen</i>
K.D. Schönfeld Wichers, <i>Woordenboek van het Rijssens dialect.</i> (z.p. 1959)	S.W., <i>Woordenboek Rijssens dialect</i>
K.D. Schönfeld Wichers, <i>Woordenboek Nederlands-Twents.</i> (Enschede 1979)	S.W., <i>Woordenboek Nederlands-Twents</i>
K.D. Schönfeld Wichers, <i>Woordenboek Twents-Nederlands</i> (Enschede 1981)	S.W., <i>Woordenboek Twents-Nederlands</i>
J. Slofstra, <i>Woer ziej van. Biej- en skeald-naams in Riessn.</i> (Rijssen 1998)	Slofstra, <i>Woer ziej van</i>
G. Smit, <i>Rijssen in oude ansichten, I.</i> (Zaltbommel 1969)	Smit, <i>Ansichten 1</i>
W.J.C. van Wijngaarden, <i>Met n oaln Mâester bij n Heard.</i> (Enschede 1955)	Van Wijngaarden, <i>Met n oaln Mâester</i>
G. van Wijngaarden W.J.C.zn., <i>Geïllustreerde Gids voor Rijssen en Omstreken.</i> (Almelo z.j.)	Van Wijngaarden, <i>Geïllustreerde Gids</i>

Gebruikte afkortingen

A.O.T.	Archief Oudheidkamer Twente
DTB	Doop-, Trouw- en Begraafboeken
J.D.	Jongedochter, d.w.z. niet eerder getrouwd geweest
J.M.	Jongeman, d.w.z. niet eerder getrouwd geweest
K.A.R.	Archief Hervormde Gemeente Rijssen
RBS	Retroacta van de Burgerlijke Stand
S.A.R.	Stadsarchief gemeente Rijssen-Holten
SR	Stad Rijssen
WNT	Woordenboek der Nederlandsche Taal

Inleiding

Dit boek gaat over iemand die in 1788 als *schoolmeester* naar Rijssen komt en daar, bijna een jaar later op een zondagmiddag de kansel opgaat om op verzoek van anderen een preek te houden. De man wil eigenlijk *dominee* worden. Over hem is veel gefantaseerd en geschreven. Zo heeft Belcampo al in 1950 een beeld geschetst van deze man, *Adam Langenberg*. Het verhaal van Belcampo berust niet op feiten; het gaat bij hem om fictie, om een verhaal waarin hij zijn visie op de wereld om hem heen beschrijft. Dat geldt min of meer ook voor schoolmeester W.J.C. van Wijngaarden. Hij lijkt feiten te vertellen, maar vaak verraaft het verhaal een inlegkunde die is bedoeld om het spannender te maken dan het ooit is geweest. De meeste van zijn verhalen berusten overigens wel op gebeurtenissen in of rond Rijssen.

Het gaat in dit boek over een kleinigheid, maar, zoals wel vaker gebeurt bij kleine dingen, ze kunnen onbeheersbaar worden. En passant krijgen we ook een kijkje in de keuken van de tweede helft van de achttiende en de eerste twee decennia van de negentiende eeuw.

Adam Langenberg is uiteindelijk geen dominee geworden, al heeft hij zich wel als theologisch student laten inschrijven. Zijn voornemen strandt in Bourtange. De zoektocht naar de waarheid rondom Adam Langenberg eindigt niet bij zijn overlijden, maar heeft een vervolg in documenten van zijn nakomelingen: de geboorte- en huwelijksakten van zijn zonen en de claim die nazaten van zijn broer leggen op de inkomsten en rechten die verbonden zijn aan een vicarie, waarbij Adam Langenberg in 1779 betrokken raakt als collator.¹ Adam Langenberg gaat uitermate ambitieus te werk en bewandelt alle (on)geoorloofde wegen om zijn doel te bereiken.

Een zoektocht naar recht en waarheid is een reis door de tijd. Om niet weg te zakken in een moeras vol namen en feiten, is het boek ingedeeld in delen.

In deel I staan we stil bij de persoon Adam Langenberg. Wat weten we over zijn gezinsleven vóór de kwestie in Rijssen speelt? Waar komt hij vandaan?

In deel II gaat het over de vicarie van Willem Nanne uit 1363 waarmee Adam Langenberg in 1779 te maken krijgt. Hoe dat in elkaar steekt wordt uitvoerig uit de doeken gedaan. Dit feit kunnen we niet overslaan, het moet worden vermeld omdat het een grote rol speelt bij de families De Putter en Langenberg. Binnen dit deel is dan ook ruime aandacht voor de familierelaties.

In deel III maken we kennis met de bronnen die over *Adam Langenberg in Rijssen* zijn geschreven. Dat zijn werken van schrijver Belcampo, schoolmeester W.J.C. van Wijngaarden en mogelijk ook van mevrouw G.B.J. barones van Utenhove-Immink. De laatste was zeer geïnteresseerd in regionale en lokale geschiedenis. De vraag rijst of ze alle drie wel over *de kwestie Langenberg* hebben geschreven.

Het roemruchte gedicht over Adam Langenberg wordt van vele kanten belicht in deel IV. De twee versies ervan worden besproken en vergeleken. Het gaat natuurlijk ook over de mogelijke auteur(s) ervan. Anders gezegd: wie was die dichter die ons nog altijd bezighoudt? Het laatste woord hierover is nog niet gezegd; die pretentie heb ik niet en koester ik niet.

Deel V laat zien wat er nu echt is gebeurd op Eerste Paasdag 1789. Eigenlijk niet meer dan de uitbarsting en het op de spits drijven van een conflict tussen dominee en schoolmeester.

Waarom is ds. Cramer het zo grondig oneens met Adam Langenberg? Wie spelen nog meer een rol in deze kwestie? Hoe steekt de kerkenraad in die tijd in elkaar? Dit deel eindigt met het door de kerkenraad onder censuur plaatsen van Adam Langenberg en zijn protest daartegen. Hierbij gaat het ook om de betrouwbaarheid (waarheid) van de historie rond Adam Langenberg.

Deel VI laat zien hoe de procedures tegen *een stoute ondernemer* (zo ziet de kerkenraad Adam Langenberg) werken; kerkenraad en magistraat van Rijssen buigen zich vele uren over het strafwaardige gedrag van de meester, zo ook de classis Deventer, waar de kerkenraad zijn beklag doet. Interessant is hoe de collatoren van de Rijssense kerk op deze kwestie reageren. De verschillende colleges zitten zeker niet op één lijn.

Over Adam Langenberg en de schoolmeesters in Rijssen gaat het in deel VII. Welke geschiedenis van benoemen en ontslaan van schoolmeesters in Rijssen vanaf de Reformatie gaat vooraf aan de benoeming van Langenberg? De instructie voor schoolmeester Langenberg is gebaseerd op een uit 1666 daterend schoolreglement. Houdt hij zich eraan? Tot nu toe is nooit uitgebreid aandacht geschonken aan het onderwijs in Rijssen vanaf de Reformatie.²

In deel VIII staan we stil bij de andere taken van Adam Langenberg, hij is immers ook adjunct-koster en voorzanger. Wat en wie is een custos en als er een voorzanger is, hoe zit het dan met het orgel?

Hoe kwam Rijssen aan zijn bijnamen, nu eens scheldnamen genoemd dan weer erenamen. Een overzicht (deel IX), waarbij de vraag *wie* die bijnamen heeft gegeven aan de orde komt en deels beantwoord wordt.

Deel X laat de ware Adam Langenberg zien; opnieuw komt zijn drang om dominee te worden op de proppen. Boeiend is zijn correspondentie met de secretaris van het Haagsch Genootschap³ bij wie hij aanklopt om een financiële ondersteuning te krijgen zodat hij een bijdrage kan leveren aan het terugdringen van het predikantentekort waarvan in die tijd sprake is. De wereld is in ruim tweehonderd jaar nauwelijks veranderd ...

We ronden het boek af met deel XI. Wat gebeurt er met Adam Langenberg *na* 1792. Verdwijnt hij in dat jaar definitief uit beeld? Hier vinden we het vervolg van deel I. We vinden hem (opnieuw) in Nijmegen, maar ook in Amsterdam en Haarlem. Hij is hertrouwd en krijgt drie zonen.

In 1810 krijgt hij nog een erfenis. Hij is dan al geruime tijd onvindbaar maar reageert op een oproep in de krant om zich te melden. Een rijke oom is al jaren

daarvoor overleden; in diens testament duiken de namen op van Adam Langenberg en zijn (nog in leven zijnde) broers en zussen. Daarna verdwijnt hij min of meer achter de horizon tot hij in 1822 in Haarlem overlijdt. De kring kan eindelijk worden gesloten. De cirkel is rond.

In de *bijlagen* wordt eerst genealogisch materiaal gepresenteerd met betrekking tot de families De Putter en Langenberg (Bijlagen 1, 2 en 3), bedoeld om de relaties tussen beide families te laten zien in samenhang met de eigendomsrechten van de vicarie uit 1363. Verder komt ook de familie Van Wijngaarden aan bod, drie generaties ervan hebben het onderwijs in Rijssen gediend (Bijlage 4). Bijlage 5 geeft de integrale tekst weer van het oude reglement voor de schoolmeesters uit 1666. Onder die tekst heeft Adam Langenberg in 1788 zijn handtekening gezet. In de laatste bijlage worden de bronnen vermeld die in Enschede berusten bij de Oudheidkamer Twente.

Ruim twee eeuwen na het gebeuren in de Rijssense kerk is de tijd gekomen om de zoektocht naar recht en waarheid met betrekking tot Adam Langenberg vast te leggen. Wat is de waarheid? Kunnen we wel echt discussiëren over waarheid? In het Voorwoord van het in 2013 verschenen boek *Vensters op Rijssen* staat dat iedereen recht heeft op zijn eigen interpretatie, fantasie en visie van, over en op die waarheid. Met andere woorden: of iets waarheidsgetrouw is, is discutabel. Alleen de *waarheid* kan *recht doen* aan inzichten en alleen de *waarheid* kan leidend zijn voor interpretaties en visies. Fantasie en waarheid staan per definitie op gespannen voet met elkaar. Het is dan ook Belcampo en Van Wijngaarden versus Langenberg.

De zoektocht naar recht en waarheid gaat van start!

Over de foto's en de afbeeldingen in dit boek:

- p. 23 Lidmatenboek Hervormde Gemeente Rijssen; hierin staat de inschrijving van Adam Langenberg en zijn vrouw Aaltje Leussing (rechtsonder)..
- p. 26 Schildkerk Rijssen vóór instorting van de toren in 1826.
- p. 50 De akte van Willem Nanne uit 1363. Origineel in Erfgoed Leiden en omstreken.
- p. 60 Een karakteristieke foto van Belcampo.
- p. 73 Aan de A.H. ter Horstlaan vinden we dit straatnaambordje (naast nummer 5, waar de auteur van dit boek geboren is).
- p. 110 Kasteel "De Oosterhof" (Foto beschikbaar gesteld door Rijssense Musea).
- p. 152 Maquette van Rijssen rond 1790. (Foto beschikbaar gesteld door Gerrit Dannenberg).
- p. 194 Afbeelding van de brief van burgemeester Stokkers waarin deze Adam Langenberg uitnodigt naar Rijssen te komen (1788).

Adam Langenberg tot 1788

1 Van de mogelijke wieg ...

Van Rheden ...

Waar komt Adam Langenberg vandaan? Het enige juiste antwoord is: Rheden. Maar hoe raakt zijn vader daar verzeild en wie is zijn vader? Dat zijn de vragen waarmee we ons eerst bezig moeten houden eer we verder kunnen met Adam Langenberg.

De zoektocht naar recht en waarheid begint 'dus' met een probleem omdat niet met honderd procent zekerheid kan worden vastgesteld dat we in het Gelderse Laren mogelijk de familie van Langenberg terugvinden.

Op 22 augustus 1717 (onder)trouwen Jan Lubbertzen (J.M.), zoon van Lubbert in 't Veld in Oolde met Derksken Hendriks (J.D.), dochter van Henrik *op Langenbergh* in Laren. Ze wonen in Laren op de boerderij, later herberg en weer later, heden ten dage, *Grand Café Bistro-rant Langenbaergh*.

Omdat erbij vermeld wordt dat 't Langenbergh in het dorp Laren is gelegen kunnen we voorzichtig aannemen dat beiden, ook al omdat ze er gaan wonen, klaarblijkelijk de familienaam van de bruid en haar vader hebben aangenomen. Ze krijgen drie kinderen:

1. Lummeken, gedoopt 25 september 1718 in Laren. De vader is Jan Lubbertzen op 't Langenberg in Laren. De moeder wordt niet vermeld. Op 1 mei 1745 trouwt Lummeken in Laren met Steven Lunneker, weduwnaar van Grietjen Derksen in Oolde; de bruid wordt vermeld als Lumeken Jansen en is dochter (J.D.) van Jan Langenberg in Laren.
2. Jenneken, gedoopt 25 mei 1722 in Laren. De vader is Jan Lubbertzen op 't Langenberg. Ook nu wordt de moeder niet vermeld. Doopgetuige is Hendrik Langenberg, de opa van Jenneken.
Het doopboek, dat gecompliceerd in elkaar steekt vanwege de verschuiving van familienamen, vermeldt ook in 1723 de doop van Jenneken, dochter van Henrik Lankamp op Langebergh in Laren.⁴ Anders gezegd: Henrik Langkamp kan ook Hendrik Langenberg zijn, de grootvader van Adam Langenberg.

In het doopboek van Laren wordt nog een kind van Jan en Derksken genoemd, namelijk

3. *Hendrik*, gedoopt op 17 september 1724 in *Almen*. De vader is Jan Langenbergh. De moeder wordt niet vermeld. Hendrik wordt in *Almen* gedoopt; de doop wordt ook vermeld in Laren, waar zijn ouders wonen.

Dan is er nog een Derksken Hendriks. Zij trouwt op 7 maart 1723 in Laren met Jan Winolds, weduwnaar van Jenneken Arendzen op 't Klooster. Derksken Hendriksen Langenberg is kennelijk weduwe, want er staat niet bij dat zij J.D. is, laat staan van wie zij een dochter is. Maar dat gegeven kunnen we afleiden uit het patroniem. Haar vader is Hendrik Langenberg. Als ze getrouwd zijn wonen ze niet op het Langenberg en noemen ze zich dus ook niet zo. De vijf kinderen van Jan Winolds en Derksken Hendriks vinden we in de kerkelijke boeken terug als kinderen met de familienaam Klooster (of varianten ervan). Jan Winolds woont op de boerderij met die naam.

Op 12 september 1717 trouwt een andere Jan Lubbertzen met Henders Berendzen, dochter van Berend Hermzen. Beiden wonen in de buurschap Oolde. De familie- of boerderijnaam Langenberg staat er niet bij. Deze Jan Lubbertzen kunnen we vergeten.

Samenvattend stellen we voorlopig vast dat Hendrik Langenberg (1724) de vader kan zijn van Adam Langenberg. Maar dan moeten alle feiten en gegevens kloppen.

We gaan even terug in de tijd, het gaat nu om de naam *Hendrik Langenberg*. Op 28 april 1695 wordt in Laren gedoopt Derckien Langenberch uit Oolde. Haar vader is Henderick Langenberch. De naam van de moeder wordt niet vermeld. Deze Derckien trouwt in maart 1723 met de hierboven genoemde Jan Winolds.

Wat Hendrik Langenberg betreft: er is veel onbekend, maar het aantal kinderen dat aan hem wordt toegeschreven is niet gering. Alle keren wordt de naam van de moeder niet vermeld:

1. Dercksken, geboren 1691, zij is de moeder Hendrik Langenberg (1724).
2. Gerrit, geboren 1692.
3. Derckien, geboren 1695 (zie hierboven).
4. Jenneken, geboren 1697.
5. Lummeken, geboren 1699.
6. Lummeken, geboren 1701.
7. Geertien, geboren 1704.
8. Tonnissen, geboren 1707.

Hendrik Langenberg, gedoopt in 1724, wordt in 1746 lidmaat van de kerk van Laren. Hij is dan 22 jaar. Het lidmatenboek vermeldt hem zonder enige toevoeging, maar in dat boek vinden we nauwelijks toegevoegde informatie. Dat zegt niets. Na 1746 lijkt het erop dat hij uit Laren is vertrokken. Waarheen? Het wordt niet vermeld. We moeten aannemen dat zijn vertrek plaats heeft gehad rond het jaar 1746. Is hij toen naar Rheden gegaan?

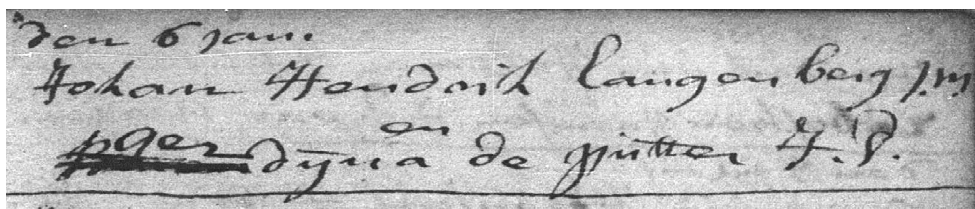
In de kerkelijke registers van Laren vinden we nog een andere Hendrik Langenberg. Hij overlijdt op 6 augustus 1760. Hij is de smid van Laren. Mogelijk heette hij eerder Lang(en)kamp en heeft hij de familienaam van de boerderij aangenomen. Als we de lijn van de smeden nagaan, kunnen we niet anders concluderen dan dat er twee takken Langenberg zijn, waarvan er één vertrekt, er zijn althans geen verdere sporen meer van te vinden in Laren. De andere blijft in het dorp. Na enige tijd sterft deze tak uit of wordt een andere familienaam opgevoerd. Zo is Teunis Eggink, die in 1781 trouwt met Hendrika Levenkamp, een zoon van Egbert Langenbarg op Eggink.

Hendrik Langenkamp is smid op Langenbaergh. Hij is getrouwd met Grietje Langenbergh. In 1720 kopen zij het Langenbergh van eigenaar Mensink. Via enkele generaties Langenberg/Eggink komen we bij de landbouwer Johan Albert Eggink (1847), die daarnaast ook caféhouder is. Zijn zoon en kleinzoon zijn uitsluitend caféhouder in Laren.

Kortom: onze Hendrik Langenberg kan heel goed na zijn openbare belijdenis in 1746 vertrokken zijn uit Laren. De herberg 't Langenbaergh wordt bevolkt door *de andere tak Langenberg*.

(Jan of Johannes) Hendrik Langenberg

Het gaat ons om de in 1724 geboren Hendrik. Hij is vernoemd naar zijn grootvader van moeders kant. Het lijkt opvallend. Ook valt op dat geen enkel kind van hem en Geurdina de Putter is vernoemd naar de (mogelijke) Larense voorouders, ook de oudste niet.⁵

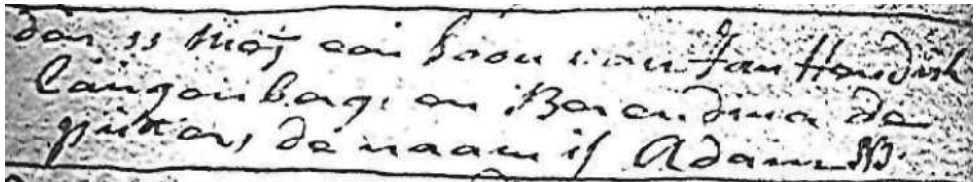
den 6 Jan.
Johan Hendrik Langenberg J.M.
Geurdyna de Putter G.P.

Als we het bovenstaande bezien vanuit Rheden is de vraag gerechtvaardigd of het wel over dezelfde Hendrik Langenberg gaat. In het ondertrouwboek van de kerk van Rheden staat de bruidegom vermeld als J.M., maar er staat niet bij dat hij afkomstig is van de kerk van Laren. Dat kan zijn omdat hij dan (6 januari 1754) al enige jaren in Rheden woonachtig is. Hendrik moet ongeveer dertig jaar oud zijn wanneer hij trouwt met de wat stadse Geurdina de Putter.

Ook in Rheden worden vergissingen gemaakt met betrekking tot namen. De bruid van Hendrik gaat eerst de boeken in als *Berendyna* de Putter, maar dat is een fout die in de kerkelijke boeken wordt gecorrigeerd. Ze heet in werkelijkheid *Gerdyna*, wat weer geleid heeft tot de naam *Geurdina* de Putter.

Mogelijk heeft het niet vernoemen van hun kinderen naar de Larense familie te maken met de min of meer belangrijke familie De Putter.

Als eerste uit dit huwelijk wordt *Adam Langenberg* geboren; hij wordt gedoopt op zondag 11 mei 1755 in de dorpskerk van Rheden.⁶ Het is duidelijk dat hij vernoemd is naar zijn opa van moeders kant, Adam de Putter.⁷ Eigenlijk is het een merkwaardige vernoeming, één die niet past bij de gewoonte in het oosten van ons land om kinderen zeer concreet te vernoemen.

Doe 11 May een Soen van Jan Hendrik
Langenberg, en Geurdina de
Putter, de naam is Adam 80.

Gaat het hier dan wel om *dezelfde* Hendrik Langenberg? Het blijkt dat die vraag alleen door een sluitende redenering beantwoord kan worden! Uitgaan van een hypothese is soms een probaat middel om een bevredigend antwoord te kunnen geven.

Een hierbij komend probleem is de voornaam van deze Langenberg. Is het Johan Hendrik, Jan Hendrik, Johan of gewoon Hendrik? Als het laatste correct is, waarom is dan de naam Johan (of Jan) naar de achtergrond verdwenen wanneer de laatste vier kinderen van hem en Geurdina de Putter worden gedoopt? Sommige vragen moeten dat blijven omdat een juist antwoord (nog) niet gegeven kan worden.

2 Studeren en werken

Van Groningen naar Rijssen

Op zondag 28 april 1772 wordt Adam Langenberg lidmaat van de kerk van Rheden.⁸ In het lidmatenboek worden op die zondag veel namen genoemd van mannen en vrouwen die dan belijdenis doen, Adam Langenberg is erg jong wanneer hij belijdend lid wordt van de Nederduitsch Gereformeerde Gemeente te Rheden. De reden waarom hij op een dergelijke jeugdige leeftijd al toetreedt tot de lidmaten van de kerk kan zijn dat hij dominee wil worden.

Naar Groningen

Wanneer Adam Langenberg lidmaat van de kerk wordt staat erbij in het lidmatenboek dat hij dan nog in Arnhem woont. In één pennenstreek wordt ook vermeld dat hij op 6 september 1779 met kerkelijke attestatie vertrekt naar de stad Groningen. In die stad wordt hij twee weken later ingeschreven als theologisch student aan de universiteit: *Adamus Langenbergh, Gelrus, Phil. et Theol.*⁹

Adam Langenberg wil *dominee* worden. Het is in die tijd niet ongebruikelijk om daarnaast ook filosofie te studeren. De opleiding varieert nogal en dat heeft, zullen we later zien, te maken met de eisen die een provinciale synode stelt aan toekomstige predikanten. De voorwaarden verschillen per provincie. Adam Langenberg is daar, zo blijkt later, goed van op de hoogte. De basis voor zijn studie in Groningen heeft hij in Arnhem gelegd, waar hij eind jaren zestig en begin jaren zeventig woont. Gegevens daarover zijn niet meer te achterhalen, maar het kan niet anders of hij moet in Arnhem de Latijnse school hebben bezocht.¹⁰ Ingeschreven worden aan een universiteit kan immers alleen na een ge-degen vooropleiding.

In Bourtange

Ruim een jaar na het vertrek van Adam Langenberg naar Groningen komen we hem opnieuw tegen, nu in de ondertrouwboeken van zowel Rheden, Groningen als Bourtange.

Wat is er gebeurd sinds hij in Groningen woont? Hoe komt hij in Bourtange, een vestingstadje met een garnizoen, terecht? Hij heeft in Groningen Aaltje Leusing leren kennen, dochter van Tamme Leusing en Hadewijch Eelsing. Zij is woonachtig in Bourtange. Ze trouwen op 17 december 1780 in het kerkje van Bourtange¹¹ waar een half jaar later hun eerste kind wordt gedoopt.

Geen student meer

Adam is niet lang student geweest. Zijn gedwongen huwelijk – er is immers al gauw een kind op komst – heeft er ongetwijfeld voor gezorgd dat hij zijn doelstellingen heeft moeten bijstellen. Hij verhuist na zijn huwelijk dan ook naar Bourtange. Het lijkt erop dat hij daar militair wordt, al is er geen enkel document dat daarover meer informatie kan geven. Later, wanneer het gaat over de perikelen rond zijn gedrag in Rijssen, moet hij aantonen dat hij wél militair is geweest.¹² Het staat niet op schrift: hij verklaart *mondeling* dat hij *bombardier* is geweest in Bourtange.¹³ Ze moeten hem in Rijssen op zijn blauwe ogen geloven! De *militaire dienst* heeft hem in ieder geval *niet* in Bourtange gebracht. Dat doet de liefde, zijn vrouw Aaltje.

Adam Langenberg moet zich in de jaren na zijn huwelijk in Bourtange bekwaamd hebben in het geven van onderwijs, want nog geen tien jaar later beheerst hij de Franse taal – in die tijd bijna een voorwaarde om schoolmeester worden – en kan hij zelfs goed uit de voeten met Latijn. Natuurlijk kan hij in Groningen of in Nijmegen gestudeerd hebben. Vóór die tijd zijn het de *kerken* die iemand kunnen benoemen als schoolmeester, en dan in het bijzonder de classicale vergaderingen. Daar wordt bepaald of iemand capabel is om *meester* te worden. In de achttiende eeuw is de magistraat bevoegd dit te doen. Vanaf 1806 verdwijnt de directe invloed van de kerken op de benoeming van schoolmeesters. Later doet Langenberg zelf ook raadselachtig over zijn opleiding. Het lijkt er sterk op dat hij in het noorden wat heeft rondgelummeld, niet wetend wat te doen: studeren? Toch in dienst gaan?

Nijmegen

Het is reëler dat hij al gauw naar Nijmegen is vertrokken dan dat hij langdurig in Bourtange is gebleven. Vóór hij in Rijssen opduikt in 1788 heeft hij in Nijmegen – zo wordt duidelijk uit recente informatie – minstens twee jaar les gegeven aan belangstellende dames en heren op het niveau van een 'vakbekwaam' leraar. Zijn tweede dochter wordt in Nijmegen geboren. Of hij in Nijmegen iets heeft gedaan om zijn vakbekwaamheid te krijgen of te vergroten, blijkt overigens niet uit die stukken. Hij is in ieder geval iemand die niet lang op één plaats kan blijven. Dat laten de jaren die daarna komen zien. Zo blijft onduidelijk wat hij heeft uitgevoerd in de periode tussen Nijmegen-Rijssen en Rijssen-Nijmegen.

Rijssen

Hij krijgt in 1788, 33 jaar oud, in Rijssen een aanstelling als *adjunct-schoolmeester, voorzanger en adjunct-koster*. Hij moet voldoen aan de gebruikelijke eisen; dat betekent papieren overleggen (doorgaans getuigschriften) en hij moet examens af-

leggen voor de classicale vergadering en de drost van Twente. Als alles goed verloopt, staat niets een benoeming in de weg. De drost stemt in met het voorstel van de magistraat van Rijssen om hem te benoemen naast Derk Masman, de schoolmeester die al vele jaren de scepter zwaait in school en kerk. Langenberg heeft in Rijssen dus te maken met verschillende bazen: de kerk om als voorzanger en koster te kunnen optreden, de magistraat om als schoolmeester aan de slag te kunnen gaan en de drost van Twente om te onderstrepen dat het onderwijs vooral een zaak van de overheid is.

Kunst boven gunst

Of hij de vereiste documenten ook echt heeft overhandigd valt nog te bezien, vermoedelijk niet. Wellicht was het voor de Rijssense magistraat ook niet nodig. Ze geloven hem op zijn woord en op die blauwe ogen ... Burgemeester Stokkers van de stad Rijssen schrijft hem, nadat hij heeft aangegeven belangstelling te hebben voor deze functie, dat de magistraat bij het schoolmeestersambt niet let op gunst maar op kunst. Als hij goed kan zingen, wordt hij schoolmeester. We zien hier duidelijk dat de verantwoordelijkheden door elkaar lopen! Stokkers schrijft deze brief aan Adam Langenberg, per adres J. van Rossum, boekhandelaar aan de Oude Gracht, bij de Bakkersbrug in ... *Utrecht!* Dat hij *daar* zijn post krijgt is, gezien de in zijn bezit zijnde attestaties vanuit Utrecht, voor de hand liggend. Toch is er iets aan de hand met die papieren. Al gauw zal blijken wat.

Utrecht of Nijmegen?

Adam Langenberg is in 1789 bereid documenten te tonen die bewijzen dat hij uit de Domstad komt en *niet uit Nijmegen*. Heeft hij dan ook nog in Utrecht gestudeerd? Hij heeft immers een vastomlijnd plan, een ambitie die er zijn mag: *dominee worden*. Zijn benoeming tot adjunct-schoolmeester is niet meer of minder dan een opstapje om tot dat doel te komen. Die Utrechtse papieren (zie verderop in dit hoofdstuk) tonen aan dat hij van september 1787 tot het voorjaar van 1788 in Lauwerecht woont, nu een wijk in het noordoosten van de stad Utrecht. In die tijd is Lauwerecht een buitengerecht (met schout) in de stadsvrijheid.¹⁴ Nu is het een straatnaam in de grote stad Utrecht. Tussen dit gerecht en de stad ligt Bemuurde Weerd, een ommuurde voorstad.¹⁵ Volgens de papieren van Adam Langenberg verklaart de Lauwerechtse schout F.N. Holtermans:

Certificiere hiermede dat Adam Langenberg door burgermeesteren en die van den gerichtē dezer steden begunstigt met het regt van inwoning voor een jaar en ses weken, in mijne aanbevolene buiten gerigten wonende, zig zedert september 1787 tot dato dezēs heeft gecompoteerd¹ als een stil en eerlijk burger

---

1 Gedragen.

of ingezetene past en dus niemand zo ver mij bewust is op zijn levenswijze of gedrag ten zijnen nadeelen zoude kunnen pretenderen.

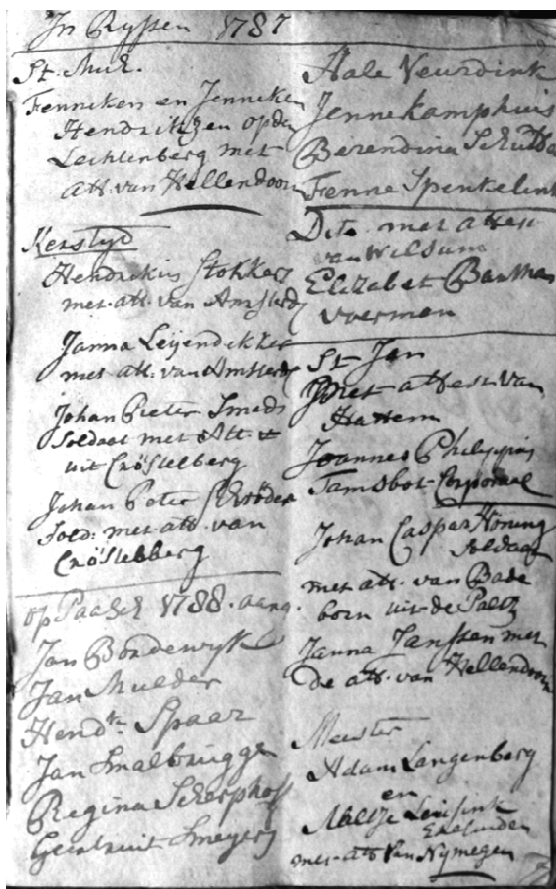
Deze verklaring, gedateerd 26 mei 1788, zegt dat hij het *recht* heeft gekregen één jaar en zes weken in Lauwerecht te verblijven.¹⁶ Daarna woont Adam Langenberg, althans volgens het tweede attest, wél in Utrecht. Dit attest, afgegeven door de Utrechtse hoogleraar in de theologie Gisbertus Bonnet (1723-1805), is gedateerd 24 mei 1788 en luidt als volgt:

Dat Adam Langenberg zederd eenige maanden alhier onder het gebied dezer stad zijn verblijf hebbende gehouden en geduurende dien tijd zig onbesproken gedragen heeft en een voorbeeld van het waarnemen van den openbaaren godsdienst is geweest. Zo verre mij daer van onderrigt is mede gedeeld heb ik niet en kunnen of willen af zijn op zijn verzoek door dezen te willen attesteren.

Vervalste documenten

Van onbesproken gedrag ... Het is bezijden de waarheid! Ook dit document is een vervalsing. Wat is er aan de hand? In het lidmatenboek van de kerk van Rijssen worden in 1788 als ingekomen leden vermeld: Meester Adam Langenberg en Aaltje Leusink, eheluiden. Met att. van Nijmegen.

Ze komen kerkelijk gezien uit Nijmegen. Als de kerkenraad het lidmatenboek zou hebben geraadpleegd, zou hij dat hebben kunnen lezen. De inschrijving in dat boek is, duidelijk te zien, een toevoeging van na 1788. Langenberg doet het voorkomen dat hij en zijn vrouw uit Nijmegen komen. Volgens bovengenoemde attesten komt hij uit Utrecht. In de correspondentie tussen Adam Langenberg en de secretaris van het Haagsch Genootschap tilt de eerste zelf een tipje van de sluier op die hangt en hing over zijn herkomst.¹⁷ In de brief van 28

november 1790 schrijft hij:

Hebbende om deze kundigheid ruym twee jaaren aan een gezelschap heeren en dames te Nijmegen privaate institutie gegeven, kunnende van dit genen andere bewijzen produceren.

Wat is waarheid?

Het wordt steeds duidelijker dat hij *wel* in Nijmegen is geweest; over Utrecht als woonplaats zwijgt hij hier. Nu de cruciale vraag: wat is *waar*? Wat is juist als het gaat over de woon- of verblijfplaats van Adam Langenberg en zijn vrouw? Waarom heeft hij zoveel tijd nodig gehad om zijn attesten op tafel te leggen?

Wanneer de kerkenraad, bij monde van ouderling Hendrik Dikkers¹⁸ om zijn getuigschriften vraagt, kunnen die niet meteen op tafel worden gelegd. Waarom kon dat niet gebeuren? Er rest slechts één conclusie: de attesten uit Utrecht zijn vals! Daarbij komt – in dat licht bezien – dat hij die documenten *niet in de vergadering*, maar alleen aan een enkeling van de kerkenraad, buiten de vergadering om, wil laten zien. Adam Langenberg ontpopt zich als een mysterieus mannetje dat vecht voor zijn idealen en ambities. Hij heeft tussen 1772, het jaar waarin hij belijdenis doet, en 1779, het jaar waarin hij wordt ingeschreven als theologisch student in Groningen, een goede opleiding gehad in het motiveren, schrijven en hard maken wat niet waar te maken was. Zijn lievelingsoom, Josua de Putter, onderschout van Rheden, ziet graag dat zijn neef in zijn voetstappen treedt.¹⁹ Hij overlijdt in het voorjaar van 1779. Een half jaar daarna verlaat Langenberg echter het dorp en vertrekt naar Groningen.

Hoe dan ook: de waarheid van dit alles blijft in nevelen gehuld. Toch is er een aanwijsbaar verband tussen beide gebeurtenissen. Later zal hij in een briefwisseling met het Haagsch Genootschap schrijven dat het sterven van zijn oom hem veel pijn gedaan heeft. Zoveel dat hij onmogelijk verder kon studeren!

Alleen Hendrik Dikkers ruikt onraad

We stuiten in Rijssen diverse keren op de naam Hendrik Dikkers. Hij zoekt als enige, zo lijkt het, de waarheid rond het doen en laten van Adam Langenberg. Ook dat zou een reden kunnen hebben: hij heeft zijn huis verhuurd aan Langenberg omdat de stad, waarvan hijzelf één van de drie burgemeesters is, de schoolmeester geen huis kan aanbieden. In het schoolmeestershuis woont dan nog altijd schoolmeester Derk Masman.

Dikkers heeft twijfels over de bevoegdheden van Adam Langenberg en daagt hem uit de papieren op tafel te leggen. Daarmee begint feitelijk het einde van de toekomstige dominee.

Vier attesten

Adam Langenberg heeft vier attesten op zak. Zo lijkt het althans. Wanneer hij ze bij zijn sollicitatie wil tonen, wordt van de andere kant van de tafel gezegd dat dat in Rijssen niet nodig is. Ze vertrouwen hem op zijn woord.

Welke attesten zou hij hebben kunnen laten zien? We vinden ze terug in het kerkelijk archief, niet als origineel stuk, maar in kopie. Verderop in dit boek komen ze opnieuw aan de orde, maar dan vanwege de magistraat van Rijssen. Welke documenten vinden we in het oudste kerkboek van Rijssen? Het zijn deze vier papieren die alleen in afschrift bewaard zijn:

1	1788, mei 26	schout van Lauwerecht (Utrecht)
2	1788, mei 24	Prof. Gijsbert Bonnet (Utrecht)
3	1788 (z.d.)	classis Deventer (kerkelijk examen)
4	1788, mei 20	drost van Twente (bevoegdheid)

De reden waarom van die attesten niets in het origineel bewaard is gebleven, is een voor de hand liggende. Alle 'bewijsstukken' zijn meegenomen door de commissie van de classis die uitspraak moet doen in de zaak-Langenberg. Daarmee zijn de documenten in particuliere handen gekomen en in de loop der tijd verdwenen. Wat bleef bewaard? Kopieën van vervalsingen.

Geen schout, geen goed gedrag

Wat is nu het geval? De verklaringen uit Utrecht zijn uit de duim van Adam Langenberg gezogen! Er blijkt helemaal geen schout F.N. Holtermans geweest te zijn!²⁰ Langenberg moet valsheid in geschrifte hebben gepleegd. Hij heeft dat op een slimme of doortrapte manier gedaan: met de naam F.N. Holtermans kan hij wel eens een toespeling maken op *Hendrik Dikkers*, de man wiens familie uit Holten komt en daarmee dus een *Holterman* is.²¹ Maar hij kan ook aan deze familienaam gedacht hebben omdat die voorkwam in Laren, het dorp waar zijn vader vandaan kwam. We zullen het niet te weten komen!

Het tweede raadsel rond dit document betreft het woord *scholten*. Holtermans zou *scholten van buiten de Weert* zijn. Maar het woord *scholten* komt in het Utrechtse niet voor, wel het woord *schout*. De aanduiding *scholten* past alleen in het oosten van Nederland en heeft een andere betekenis dan in het Utrechtse. Wil het een beetje acceptabel zijn, dan had hier overigens *scholtis* moeten staan, een schout, een bestuursambtenaar die meestal aan het hoofd staat van het gerecht en de politie in een stad of streek.²²

Kortom, er klopt weinig van het verhaal dat Langenberg ten beste geeft, maar wie kan het weerleggen? Wie is in staat de pen te hanteren zoals de meester dat kan? De magistraat van Rijssen kan in de verste verten niet bevroeden dat deze

twee documenten een verzinsel zijn van Langenberg. Het enige verschil is dat Bonnet in die periode *wel* heeft bestaan. Maar de goede man heeft vermoedelijk nooit van Adam Langenberg gehoord en de laatste is geen student geweest in Utrecht.²³ Met de naam Bonnet, in die jaren iemand die zeer overtuigd Oranjegezind is, maakt Langenberg goede sier in Rijssen dat in meerderheid Oranjegezind is.

Een poging tot reconstructie

Uit deze en andere gegevens²⁴ kunnen we enigszins vaststellen in welke plaatsen Adam Langenberg moet hebben gewoond en gewerkt. We vermelden hierbij ook de beschikbare gegevens over de periode *na* Rijssen:

van ...	tot ...	waar
1755	1767*	Rheden
1767*	1772	Arnhem
1772	1779	Arnhem/Rheden
1779	1780	Groningen
1780	1782*	Bourtange
1782	1788	Nijmegen
1787	1788	Utrecht
1788	1791	Rijssen
1796*	????*	Nijmegen
1803*	????*	Amsterdam
????*	????*	????*
????*	1822	Haarlem

In bovenstaande tabel staan vraagtekens. De tijd heeft andere bronnen waarin het antwoord gevonden zou kunnen worden weggevaagd of verloren laten gaan. De plaatsen waar zijn kinderen zijn geboren, zijn niet per definitie de plaatsen waar hij ook gewoond heeft. In het doopboek van Ginneken staat in 1805 bij de aantekening van de doop van zoon Pieter dat diens ouders *passanten* zijn omdat ze geen kerkelijke attestatie op zak hebben. Het betekent niet dat ze in Ginneken gewoond hebben, maar het zou wél kunnen. In vette letters is in deze tabel aangegeven wat zeker *niet* juist is. De jaren die niet met zekerheid kunnen worden vermeld, zijn voorzien van een asterisk. In dit hele verhaal blijft onbekend wanneer en waar Aaltje Leusing, de vrouw van Adam Langenberg, en zijn beide dochters zijn overleden. De dochters zouden in Nijmegen overleden kunnen zijn. Aaltje Leusing is in ieder geval nog in Rijssen ingeschreven als lidmaat van de kerk.

3 De vrouw en de dochters van Adam

Waar zijn ze gebleven?

Zes maanden na de huwelijksvoltrekking in Bourtange wordt op 24 juni 1781 het eerste kind gedoopt van Adam Langenberg en Aaltje Leusing. Het is een dochter en ze krijgt de namen *Hadina Geurdina*. Ze wordt vernoemd naar de moeders van Adam en Aaltje. Daarna wordt het wat stil rond dit paar. In Bourtange worden verder geen kinderen geboren, maar waar blijft het gezin? Zijn ze vertrokken? Wanneer? Waarheen? Het antwoord laat een paar jaar op zich wachten, maar in 1786 blijken ze in Nijmegen te wonen. Daar wordt hun tweede kind, opnieuw een dochter, geboren: *Josuina Amelia de Putter Langenbergh*. Deze dochter is in Nijmegen te vinden als dochter van Adam Langenbergh en Aaltje Leusing, gedoopt zondag 5 november 1786 in de Stevenskerk.²⁵

Kerkelijke attestatie

Adam en Aaltje wonen in 1786 dus in Nijmegen. Daarna komen de namen van Aaltje Leusing en de twee dochters niet meer terug in de kerkelijke boeken.

Adam heeft niet alleen met zijn eerste vrouw in Nijmegen gewoond, maar later ook met zijn tweede vrouw.²⁶ In Nijmegen wordt, zowel vóór als na de periode Rijssen, een kind geboren en gedoopt. Ook in andere plaatsen worden kinderen van hem gedoopt (Ginneken en Amsterdam). Hij is dan hertrouwd, de naam Aaltje Leusing wordt niet meer genoemd. De kerkelijke attestatie die in Rijssen wordt vermeld geeft aan dat ze uit *Nijmegen* komen. Over kinderen zwijgt het lidmatenboek uiteraard (en in dit geval 'helaas'). Die Nijmeegse attestatie zou voor veel vraagtekens kunnen zorgen.

De feiten op een rij

Samenvattend zijn dit de gegevens en de feiten:²⁷

- Adam Langenberg is gedoopt op zondag 11 mei 1755 in Rheden als zoon van (Jan) Hendrik Langenberg en Geurdina de Putter. Hij is overleden op woensdag 10 april 1822 in Haarlem, 66 jaar oud.
- Hij trouwt (1), 25 jaar oud, op zondag 17 december 1780 in Bourtange met Aaltje Leusing, 25 jaar oud. Zij is een dochter van Tamme Geerts Leusing en Hadewijch Eelsingh (of Boelmans). Zij is geboren in 1755 in Bourtange en gedoopt als Aeltje op vrijdag (Goede Vrijdag!) 28 maart 1755 in Bourtange. Op 25 april 1773 wordt zij belijdend lidmaat van de kerk. Zij moet zijn overleden rond 1791, waarschijnlijk in Rijssen; er zijn geen gegevens van gevonden.

- Kinderen van Adam en Aaltje zijn:
Hadina Geurdina, gedoopt op 24 juni 1781 in Bourtange.
Josuina Amelia, gedoopt op 5 november 1786 in Nijmegen.
- Door het ontbreken van begraafboeken zijn plaats en datum van het overlijden van de twee dochters niet vast te stellen. In de boeken waarin de kosten op het begraven zijn opgenomen (zowel in Nijmegen als in Rijssen) zijn ze niet te vinden. Het kan betekenen dat ze (toch) in Rijssen zijn overleden, maar de oudste dochter kan evengoed al in Bourtange of in Nijmegen zijn overleden. De enige die er iets over zegt is Van Wijngaarden, maar het is de vraag of dat juist is aangezien hij geen namen noemt.

Adam Langenberg en zijn vicarie

4 Adam de Putter Langenberg

Voor- en nageslacht van een familie

Adam Langenberg en Adam de Putter Langenberg zijn één en dezelfde persoon. Hij gebruikt de familienamen van zijn beide ouders, Langenberg en De Putter. De vraag rijst waarom hij dat doet. Hij is, als oudste zoon, niet vernoemd naar zijn grootvader van vaders kant, maar naar die van moeders kant. Had dat te maken met stand, met meer betrokken zijn op de familie ver weg dan dichtbij? Hoe dan ook, we komen vanzelf terecht bij de familie De Putter.

In enkele gevallen worden de kinderen van Adam Langenberg ingeschreven in de doopboeken met de toevoeging *de Putter*, meestal in combinatie met de voornaam Adam. De tweede dochter van Adam Langenberg wordt in Nijmegen ingeschreven als *Josuina Amelia de Putter Adams*. Zij draagt doopnamen die verwijzen naar de familie De Putter, die uit Den Haag komt.²⁸ In het doopboek van de kerk van Nijmegen²⁹ is zij ingeschreven als een De Putter Langenberg. Wanneer Adam Langenberg later zijn zonen ten doop houdt komt in een enkel geval de toevoeging van de familienaam van zijn grootvader vóór de eigen familienaam. Het is ook niet consequent toegepast, vermoedelijk heeft het niet op papier gestaan. Als een familienaam uitsterft mag deze vóór de eigen familienaam gebruikt worden, maar die regeling dateert van later tijd. Soms is de naam *Putter* toegevoegd als tweede voornaam, althans: zo is het in de twintigste eeuw gelezen en verwerkt in indices. Zoeken naar deze naam is dus ingewikkelder dan het lijkt.

Bij de familie Langenberg komt ook de voornaam Pieter voor, *na de voornaam Adam*, dus Adam Pieter. Het gaat niet om de toevoeging *De Putter*.³⁰

Wat doet Adam Langenberg zelf?

Adam Langenberg heeft zelf, zo blijkt uit de documenten rond de kwestie in Rijssen, geen enkele keer de familienaam *De Putter* voor zijn eigen familienaam geplaatst, maar wanneer hij in 1822 in Haarlem overlijdt, verdwijnt hij uit de boeken als *De Putter Langenberg*. Zijn weduwe overlijdt als Petronella Wezenburg, weduwe van *Adam de Putter Langenberg*. Iedereen in zijn omgeving weet kennelijk dat hij die dubbele familienaam heeft. We kunnen vaststellen dat ook andere leden van de familie Langenberg op onregelmatige en onnavolgbare wijze gebruik hebben gemaakt van de toevoeging *De Putter* vóór de eigen familienaam. Een verklaring die hout snijdt is er niet. Laten we het erop houden dat het is gedaan vanwege de goede afkomst van die familie. Je kunt je aan minder committeren! Gelieerd zijn aan de uit Holland komende De Putter kan geen kwaad als je hogerop wilt komen!

Er is een sterk vermoeden dat Adam Langenberg de familienaam De Putter vóór zijn eigen familienaam is gaan gebruiken nadat hij te maken krijgt met twee zaken: het collator worden in 1779 en het testament van Jan van Sellem. De Dat laatste speelt overigens pas in en na 1810.³¹ Hij wordt dan gezocht en via een oproep in de krant opgespoord.

De (bijna) twaalf jaar in Haarlem zijn getekend door de toevoeging *de Putter* vóór zijn eigen naam.

Ook bij anderen

Het voorgeslacht van de De Putters brengt ons bij de Antwerpse kunstschilder Joost de Putter. Het is de zestiende eeuw. Hij vestigt zich begin zeventiende eeuw via Middelburg als meester-schilder in Den Haag.³²

Dat het gebruik van de familienaam De Putter ook bij anderen voorkomt laat de tante van Adam Langenberg, Catharina Amelia de Putter, zien. Zij is getrouwd met Roelof Koldewey en laat op zondag 15 augustus 1762 een zoon dopen. Hij krijgt de naam Adam *de Putter* mee. Hij is overleden op 22 februari 1788 te Velp, en daar vijf dagen later begraven. Zijn oom Josua de Putter is voogd. Deze overlijdt in 1779. Zijn naam duikt regelmatig op in het leven van Adam Langenberg. We richten nu de blik op enkele generaties De Putter die er, in samenhang met Adam Langenberg, toe doen.

De Putter-Root

Om de kwestie over een vicarie uit 1363 (waarmee Langenberg te maken krijgt via de voorouders van moeders kant) te verklaren gaan we terug naar het jaar 1699.³³ In het doopboek van de Grote kerk van Den Haag staat op 4 februari 1699 de doop vermeld van *Katharina Pieterrella de Putter*.³⁴ Haar ouders zijn *Josua de Putter* en *Amalia Root*,³⁵ de overgrootouders van Adam Langenberg. Als doopgetuigen zijn aanwezig Pieter de Putter en Katharina Benjamyns. Ze laten in 1701 in Den Haag een tweede kind dopen, hun zoon *Adam*, de grootvader van onze Adam. Deze gaat op 12 oktober 1727 in ondertrouw met Hermina Gerrijs, die we beter kennen als Hermina Geurts of Van Sellem. Wanneer grootvader Adam de Putter in ondertrouw gaat – voor schout en schepenen van Den Haag – staat erbij dat hij afkomstig is van Den Haag en dat hij er recent ook gewoond heeft. Hermina Geurts is afkomstig van 't *Kerspel Reede*. Beiden wonen dan in Rheden, waar de huwelijksceremonie plaatsvindt.

Truppel-de Putter

Catherina de Putter (degene die op 4 februari 1699 in Den Haag is gedoopt) is de oudste zus van grootvader Adam de Putter. Zij trouwt op 16 april 1719 voor schout en schepenen van Den Haag en op 7 mei 1719 in de kerk van Schevenin-